

PTASZEK (146) *sb m*

a *pochylone*, e *jasne*.

sg *N* ptászek (57). ◇ *G* ptászka (7). ◇ *D* ptászkowi (2). ◇ *A* ptászka (9). ◇ *I* ptászki(e)m (3). ◇ *pl* *N* ptászkowie (31), ptászki (1) *ModrzBaz*. ◇ *G* ptászk(o)w (6). ◇ *D* ptászk(o)m (3). ◇ *A* ptászki (23). ◇ *I* ptászki (2). ◇ *L* ptászk(a)ch (1). ◇ *V* ptászkowie (1).

Składnia przydawki i orzeczenia przy N i V pl typu: ptaszkowie jacy, ptaszkowie byli (12) *KrowObr*, *RejWiz* (2), *RejZwierz* (3), *BibRadz*, *RejAp*, *RejPos* (2), *WisznTr*, *LatHar*, *ptaszkowie jakie, ptaszkowie były* (3) *LubPs* (2), *KołakSzczęśl*.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVII – XVIII w*.

1. *Dem. od „ptak” w znac. podstawowym; avicula Murm, Mymer¹, Mącz, Modrz, Calep, Cn; avis HistAl, Mącz; passer, volatile PolAnt; parva avis Cn (144) : [ptasznik] żadnego ptaká nie iął. [...] Widząc iże się omylił: Ná iednego ptałzká porwał/ Ktoryż łam był tylko ołtał. BierEz O4v; Potym fyn boży po dułfę iéy [Panny Maryi] [...] z nieba [...] zftąpil. A on wefolo [...] pozdrowił ią rzekątz: [...] podz iuz [...] przyjaciółko moia/ [...] kwiátki łie rozkwitaią/ ptałfkowie/ to iest aniolowie łwięci/ łpiéwaią. OpecŻyw 179; PatKaz II 63v [2 r.]; Murm 80, 81; Mymer¹ 24v; BartBydg 173; FalZioł IV 23c [2 r.], 24d, 26b; y ptałzkowie po gáłfkách/ záwiéłaią nádniemi zrádołcią gniazdá łwoie. RejPs 152; To zły znak że nad toba ptałzkowie lataiá RejJóz 18v, 18v; Pomniż czos też był powiedział Zes kazdego poziwić miał I ptałkyż był naprzikład dał Iż żadny nieżał ani Sjał A wzdy ty ziwłs kazdego Złałky/ z Miłofierdza łwego RejKup cc3v; Przy tych wodach y ptałzkowie będą gniazdká mewály/ S poórzod gáłzek kwitnących wdzyęcznie będą łpiewály LubPs X5v; Daycye łłufłną chwałę Pánu nędzne nyebożátká/ Włlytki chrobáctwá po zyemi tu łie czołgáyące/ Wy ptałfkowye pyékne pyerze ná łobyie nołłące. LubPs ff3v, X5v [2 r.]; KrowObr 149; Y chmury kiedy przeydą iálnieyłzy dzyeń bywa/ Y ptałzek kiedy po dzdzu káždy głołniey łpiewa. RejWiz 35, 2v, 10, 24 [2 r.], 34v, 103v (10); RejZwierz 118; BibRadz Eccli 27/9; Achantis, carduelis, avis stridula, łzcebietliwy ptałzek około ciernia álbo ołtu łie obchodzác/ Szczigieł. Mącz 1d; Codatremula, Avis quae semper movet caudam, alias Motacilla dicta, Pliska/ ptałzek nád wodą łie chowáyący. Mącz 58c, 20d, 125c, 278a; A nákoniec/ niechay naniepotrzebnieyłzy ptałzek przyleci przed oczy iego/ iákie będzie nań pilne dybánie iego/ á iáka rádość/ á iáka krotochwilá/ gdy go włápi ábo zábiye RejPos 247; Pátrzayże w iákiey ołobie Duch s. łie okázác raczył ná łwiát nád głowá iego: iuz nie w gromie/ [...] ále w ołobie Gołębiczki pokorney/ á onego ptałzká kthory nigdy gniewu áni żadney łrogołci po łobie vkázác nie vmie. RejPos 274v, 220 [3 r.], 257v; HistLan F4; Thákże y ptałzkowie v gniazdek łwoich połkwirczáwłzy połkrzegotawłzy kęł/ záłię łobie łkaczą po gáłfkách RejZwierz 150v, 110, 148; Y rołkaze ołiárownik że zárną ptałzká iednego/ ná naczyniu glineánym nád wodą żywá. BudBib Lev 14/5, Lev 14/6 [3 r.], 7; SkarŻyw 338; Szolta [niezgoda]/ gdy mowi [...] Iż duch ł. iákoby kokofz/ ogrzewáiac iáycá/ łpráwił poczęcie łyna Bożego. (gdyż Theofilákt [...] tą kokofzá czyni [errata dodaje: łámego łyná]/ przeciw X(iędzu) K(anonikowi) zowác go mocą naywyzłzego/ y ptałkiem názywáiac łkrzydłami iáycá ogrzewáiacym [...]) CzechEp 178; Vcíelzmem gardłkiem ptałzki łłyłzáłem łpiewáiac WisznTr 11, 30; ArtKanc F4v, K19; Avis – Ptałk. Avicula – Ptałzek. Calep 116a; GrabowSet C4; KołakCath B4; Niech ptałzek z gory włzytkiego łwiátá co tyłsiác łat zárneczeko piáłku do nas nołi/ á*

gdy wybierze gory wżytkie/ wżdy nas [Panie] w ten czas wolnemi vczyniż [...]? *SkarKaz* 7a; *CzahTr* L.

W połączeniu z nazwą (1): TRáfiło się prj iednego czáfu że chlop bárzo pijány ízedł [...]/ ktorego gdy obaczył ieden ptafzek fkowronek/ liedząc ná płócie/ począł mu się bárzo dziwować *CzahTr* K3v.

W połączeniach szeregowych (12): Ptafzek pierze/ miód Pczoła/ á Woł nośi rogi/ Gdy każą muśi ie dáć nędzniczek vbogi. *RejWiz* 50, 14v [2 r.], 110v; *RejAp* 177; *RejPos* 316v; Bo też iuż pánie przyiacielu fiodłay kiedyc każą/ iuż też konik nie twoy/ piefek/ ptafzek nie twoy *RejZwierc* 101v, 33v, 112v; *StryjKron* 279; Iuż trawá, láfy, gáiowie/ kwiecie polne, y też ptafzkowie/ Pánu się fwoiemu z chuciá ráduiá/ wesoło ípiewáią. *ArtKanc* E19v; Adam poki pilnował przykazánia Bożego w Ráyfkich rofkofzách miefzkał/ y wżyftkie żwierzétá niebieskie/ ptafkowie/ y ryby morfkie/ y inne żiemfkie żwierzétá onemu służyły. *KołaK*Szczęśl C3.

W porównaniach (18): Wżytko tego ten człowiek rozumem dofięgnął/ By się tám iáko ptafzek pod niebem wylągnął. *RejWiz* 10v; Ano iáko ptafzka ítrzedz/ potrzebá młodego. Bo chocia y mu rozumu/ kęś náuká wráził/ Ale złym wychowánim/ wżytko wnet pokáził. *RejZwierc* 111v; *RejAp* Cc8; Owa dworzánin ieft wtey mierze iáko ow ptafzek/ ktory się w głódnym kráiu wylągnie *Górndworz* L2v; Iż dufzyczká náłzá wytárgnęła się iáko ptafzek z okrutnego sídła onych frogich łowcow ktore oni ná mie dziwnym kftáltem ítáwiáli. *RejPos* 75v; A ípráwiedliwy/ ták iáko mu to obiecáć raczył/ iż wżędy będzie wyięt s sídła złościwego/ á dufzá y myśl iego iáko ptafzek zázwdy wylecieć muśi ná fwobodę fwoię *RejPos* 334v, 109, 220 [2 r.]; A wybieráć sóbie wżythko po ziarnku iáko pthafzek wybiera mák miedzy gorczyćami *RejZwierc* 21; *KochPs* 189; *CzechEp* 178; *BielSen* 6; *ArtKanc* K15v; Iák ptafzek żálobliwy Po towarzyszu częfto/ Gdzie gáłázki tkwiá gęfto/ Styfkuie: ták trofkliwy/ Ia krzyczę/ byś mnie wípomógł/ dobrotliwy. *GrabowSet* Sv, G2v, S4v; *KlonWor* 27.

W charakterystycznych połączeniach: ptaszek (ptaszkanie) budują gniazda, lata(ją) ((przy-, wy)leci) (4), skaczą (2), śpiewa(ją) (6); cichy ptaszek, czujny, lichy, prętki (7), rozkoszny, szczebietliwy.

Przysłowie: Albo thákież ptafzek pod ficią álbo ná lepie áni íam wzwie kiedy vwiąźnie. *RejZwierc* 72v; *GrabowSet* S4v; Gdyż oto y chłop głupi/ dla nędznego brzuchá/ Wpada w ciężkú niewolú/ iáko w ímołę muchá: Iáko ptafzek ná rozgę lepem powleczonú *KlonWor* 27.

Wyrażenia: »ptaszkanie latające« (1): Iefli Pan Bog ptafki lataiące po powietrzu żywi/ [...] dáleko wiecey ciebie póżywi *KrowObr* 149.

»mały ptaszek (mali ptaszkanie)« = *parva avis HistAl* (7): *BielŻyw* 105; Czemu mali ptafzkowie wiecey ípiewáią y głófniey niżli wieldzi [...]. (–) Bowiem duchy w małych ptafzkach lżeysze íą y íubtilniejsze niżli w wielkich *GlabGad* C8v; *HistAl* A5v; Bowiem tho ieft tháka moc/ iż namnieyszy ptafzek/ Zwirzátko/ drzewko/ zyołko/ nadrobnieyszy krzaczek/ Wżytko tho w iego dziwney opátrności chodzi *RejWiz* 110v; *Trochilus*, Máły ptafzek. *Mącz* 466b, 75a.

»młody ptaszek« = *pullus Murm*, *Mymer*¹; *pullicinus BartBydg* (3): *Pullus*. eyn iung vogel ader eyn iung thier Młody ptaftek *Murm* 81; *Mymer*¹ 25v; *BartBydg* 126b.

bibl. »ptaszkanie niebiescy« [szyk 8:1] (9): *LubPs* C; Lífki maíá iámy/ á ptafkkowie niebiescy gniazdá/ á Syn tżłowietzy niema/ gdzieby głowę fwoię fklonił *KrowObr* 49; *RejAp* 22; oto nam [Pan] vkázuie ptafki niebieskie iż nie fcią áni żná á wżdy ie żywi *RejPos* 82, 71, 139, 162v, 217, 217v.

bibl. »ptaszki powietrzni« = *volucres caeli PolAnt* (3): Znam wślytki ptałki powietrzne co sycyarnki páfá *LubPs* N3; Podobneć iest [*królestwo niebieskie*] źiárnu gorczyznemu/ ktore wziąwły człek wrzucił do ogrodá fwego/ á vrozły bywa z niego drzewo wielkie y ptałzkowie powietrzni czynią gniazdká ná gáłázkách iego. *BibRadz Luc* 13/19; *LatHar* 556.

Szeregi: »ptaszki i ryby« (2): *LubPs* C; Táć [*nadzieja*] y sídlá ná ptałki/ y ná ryby wedy Rzuca/ okrywly zdrádný hak lákoćiá wśzedy *RybGęśli* B. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 1 r.*]

»(i) zwirzątko, (a, i) ptaszek (ptaszki)« [*szyk 4:2*] (6): Vmieć to y źwirzątko y ptałzek ná gniaźdzye/ Iż tym dzyatki okrywa gdzye cokolwiek znaydzye. *RejWiz* 88v, 58, 138; *RejPos* 109v, 270v; A ten Pan człowiek nie máłz tego źwirzątká/ niemáłz tego ptałká/ ktoregoby nie złupił *RejZwierc* 156. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 7 r.*]

Jako ostatni człón we współrzędnym połączeniu wieloczłonowym: »i ini ptaszki« (1): Bo iáko y Dawid o nim piłze/ iż y bydlętom y kruczętom y innym ptałkom dawa opátrzenie z láłki fwoiey. *RejPos* 81v.

Przen (8) :

a) *W nawiązaniu do ofiar starotestamentowych* (1) : Miękki łacny vmyłł/ day ku profzácemu/ Iáłny y gorący w chęci ku bliźniemu. Pará ptałzkow zá tym będzie twa ofiárá/ W cieie y dułzy mey/ żywa wśzedy wiárá *GrabowSet* N3v.

b) *W nawiązaniu do nazwiska lub herbu* (3) : (*nagł*) Kuropátnicki á Kuropátwá. (-) S Kuropátnik zyemiánin/ Kuropátwá k temu. To przyiemni ptałzkowie/ łtanowi káždemu. *RejZwierc* 87; Ten Herb Iáłtrzębcem s ftárádawná zwano/ A włáłny tytuł iłcie mu przydano/ Bo Iáłtrząb dármó nikogo nie ściśnie/ [...] táłżec ci wśyfcy Iáłtrzębcy dziáłáią/ Włáłnego fwego ptałkom vdzyeláią. *RejZwierc* 210v; *PapPan* P2v.

c) *O człowieku* (4) : Zda mi sie by mu [*Pawłowi Secygniowskiemu*] łzczęfcie/ dołtátniey łłżyło/ Pewnieby sie tym ptałkiem/ to gniazdo [*Secygniowskich*] nie łżyło. *RejZwierc* 64; Zoná przydzye by łątká/ w perły vłtrzępiona/ Pánná zá nią y druga/ máło nie mniey vpłtrzona. Nie mówze iáko bogacź/ iuż dułzo vżyway/ Iac rádzę obyczáynie/ ty ptałki poryway. *RejZwierc* 142v; *RejPos* 240v; *ModrzBaz* 65; [Táłżec przepis łftu X. Karnkowłkiego Błkupá Kuiáwłkiego/ ktory tego ptałká [*tj. Cyrusa, posła cesarskiego*] z tákowemi piory rádzłł Káłztellanowi Gdańłkiemu dobrze chowác do Elekcyej. *BielKron* 1597 670].

a. *Z neutralizacją funkcji deminutywnej* (3) : Iednemu sie wędzidlá v łzkápy zyufzyły/ Rołpufzczono Rarogi/ więc w łeb łzkápe błly. [...] Ten rzekł/ połápay ptałki pirwey kto ie wpráwiáł [...]. Muśi ten łzkápy wodzić co ie odpráwuie/ Kiedy ná nie napirwey ptałki zápráwuie. *RejFig* Cc6v; Iż sie sftáło z niego [*Babilonu*] miełzkánie y łtraż káždego duchá nieczyłtego/ y káždego ptháłká brzydliwego. *RejAp* 148.

a. *Mięso ptaka przyrządzone do jedzenia* (3) : Miod wárzony ten pić móże: móże ieść nogi wieprzowé dla odwilżenia/ kury młodé/ ptałki/ á ryby tylko drobne. *SienLek* 141; ánoc łynowie łłżá/ ieflic ie Pan Bog dáł/ y z żonkámí łwemi/ wymyłłáiąccí potrawki wedle czáłow łwoich/ ánoc ieden przyniełie ptałzkow/ drugi záiączkow/ [...] vżyway moiá miłá dułzo bo máłz wśytkiego dołyc. *RejZwierc* 172v.

W połączeniu szeregowym (1): Zakon zá grzełzne⁸⁰ poczytał/ ktoby fie [...] czegokolwiek/ y kogokolwiek łplugáwionego [...] dotknął [...]. Tákże ktoby iadł żwierzątko/ ptałzka/ rybka/ wedle zakonu nieczyłtymi názwáne: y wiele tym podobnych rzeczy. *CzechRozm* 96.

b. *Figurka ptaka (2)* : á tym ie [dzieci] zwiodł [udający Jezusa] gdy mu lepił ptałzki z gliny/ łtáwiáli ie podle drogi kędy łzedł/ á on ná ony ptałzki łkoro chuchnął/ wzlatáli wzgorę iáko żywi. *BielKron* 464.

c. *Fantastyczne stworzenie w postaci ptaka; z neutralizacją funkcji deminutywnej (2)* : powiedaią czarnokhxiężniczy o łzałwijey: gdy pry łzałwiją włóżyłz do gnoiu/ tedy fie łniey włęże ptałzek który ma ogonek podobny wężowemu biały/ á gdy łtego ogona wczyniłz popiół [...]/ Tedy wzrzyłz iakoby było w domu pełno wężow *FalZioł* I 137a; *Phoenix* ptałzek łamopłodny/ łpaliłzzy fie pierwey/ Sam ná fie znowu záczerwi. *KlonŻal* C2v.

2. *n-pers* *Może przezwisko (2)* : *PaprPan* Bb4v cf *Zestawienie*.

Zestawienie (1): (nagł) Ptałzek Wolfki. (-) SZkodá że tego Ptałzka nam ták bárzo zmięto/ Iuż fie nam nie rozmnoży ogon mu odięto. *PaprPan* Bb4v.

SBu